

1560), 2) μετάφρασιν καταθέσεως ὀθωμανῶν ναυτῶν συλληφθέντων ὑπὸ μαλτέζων πειρατῶν καὶ ἀπελευθερωθέντων ὑπὸ Ἑνετῶν (f. 238, τουρκικὴ χρονολογία 1036) καὶ 3) τὴν ἄκρως ἐνδιαφέρουσαν «*Relazione finale del Capitano della guardia del Regno di Candie*» M o l i n o, (f. 502-508, ἄνευ χρονολογίας, πάντως μετὰ τὸ 1650).

Εἰς τὴν τρίτην τέλος δμάδα τῶν συμπίκτων ὑπάγονται διάφορα ἄλλα ἔγγραφα, ἥσσονος ἐνδιαφέροντος, ὅπως π.χ. σημειώσεις ἐξόδων, ὑπομνήσεις χρεῶν καὶ ἄλλα παρόμοια.

5.

ΝΟΘΟΣ ΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΑΝΔΡΕΟΥ ΚΡΗΤΗΣ

Μεταξὺ τῶν ἀνεκδότων ἔργων τοῦ Ἀνδρέου Κρήτης, περὶ τῶν ὁποίων ἔγραψα εἰς προηγούμενον τεῦχος τῶν «Κρητικῶν Χρονικῶν»¹⁾, ἀνέφερα καὶ τὸν σωζόμενον εἰς κώδικα τῆς Bodleian Library εἰς Oxford λόγον «*Εἰς τὴν Ὑπεραγίαν Δέσποιναν ἡμῶν Θεοτόκον, ἀναγινωσκόμενον τῷ Σαββάτῳ τῆς Ἀκαθίστου*»²⁾. Τὸ κείμενον φέρεται εἰς τὸν κώδικα ὡς ἔργον «*τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἀνδρέου ἀρχιεπισκόπου Κρήτης τοῦ ἱεροσουλμίτου*». Τὸ ἴδιον ὅμως αὐτὸ κείμενον, ὅπως διεπίστωσα ἀργότερον, εἶχε δημοσιευθῇ πρὸ πολλῶν ἐτῶν ἀπὸ κώδικα τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης Ἀθηνῶν, εἰς τὸν ὁποῖον φέρεται ὑπὸ τὸν τίτλον «*Αὐτοκράτορος Θεοδώρου λόγος εἰς τὴν Ὑπεραγίαν Δέσποιναν Θεοτόκον ὁφείλων ἀναγινώσκεισθαι ἐν τῇ εορτῇ τῆς Ἀκαθίστου*»³⁾. Καθ' ὅσον γνωρίζω τὸ κείμενον τοῦ λόγου αὐτοῦ διεσώθη μόνον εἰς αὐτὰ τὰ δύο χειρόγραφα, ἀμφότερα τοῦ 14. αἰῶνος.

Ἐσωτερικὰ τεκμήρια διὰ τὸν ἔλεγχον τῆς προσωπικότητος τοῦ συγγραφέως εἶναι 1) ἡ εἰς σελίδα 574 τοῦ κώδικος τῆς Boldeian φράσις «*ἀπεπνίγη ὁ ροὺς ἐκ τοῦ παρ' αὐτὰ ὁ τὸν ροῦν κατὰ τῆς Βυζαντίδος κινήσας*», ἀντίστοιχος πρὸς τὴν εἰς σελίδα 187 τοῦ δημοσιευθέντος εἰς «*Σωτήρα*» κειμένου «*ἀπεπνίγη ὁ ρὼς ἐκ τοῦ παρ' αὐτὰ ὁ ἰὸν ροῦν κατὰ τῆς Βυζαντίδος κινήσας*», καὶ 2) ἡ μεγάλη ὁμοιότης

¹⁾ «Κρητικά Χρονικά» Γ', σ. 96, καὶ σημ. 45.

²⁾ Baroccianus Graecus 197, 573-579.

³⁾ Περιοδικὸν «Σωτήρ», Ἀθῆναι, 1894, τόμος 16, σ. 186-192. Τὸ ἔργον δὲν περιλαμβάνεται εἰς τὴν Patrologia Graeca, δὲν ἀναφέρεται δὲ οὔτε ὑπὸ τοῦ I. B. Παπαδοπούλου εἰς τὴν μονογραφίαν του περὶ Θεοδώρου II τοῦ Λασκάρεως (Paris 1908). Εἰδικῶς ἐχρησιμοποιήθη ὑπὸ τοῦ Π α π α δ ο π ο ὕ λ ο υ Κ ε ρ α μ έ ω ς καὶ ὑπὸ τοῦ A. V a s i l i e v, ἐνθα κατωτέρω. Περιγραφὴ ὁλοκλήρου τοῦ κώδικος εἰς Σ α κ ε λ λ ί ω ν ο ς Ἰ., Κατάλογος τῶν Χειρογράφων τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος, Ἀθῆναι 1899, 55.

πολλῶν χωρίων τοῦ λόγου πρὸς τὸν φερόμενον· ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἰωσήφ κατ' ἀχρoστικίδα καὶ συνοδεύοντα τὸν Ἀκάθιστον Ὑμνον «Κανόνα».

Μὲ τὴν λέξιν «Ρῶς» καὶ «Ροῦς» τῆς παραδόσεως τοῦ ὧς ἄνω κειμένου ἐννοοῦνται οἱ Ρῶσοι. Ρωσικὴ ὅμως ἐπιδρομὴ ἀπὸ θαλάσσης — ὅπως περιγράφεται εἰς τὸν λόγον — κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀνδρέου Κρήτης δὲν ἦτο δυνατόν νὰ γίνη⁴, ἢ δὲ ὑπὸ τινων συγγραφέων χρῆσις τοῦ ὀνόματος «Ρῶς» ἢ «Ροῦς» πρὸς χαρακτηρισμὸν τῶν Ἀβάρων — εἰς τοὺς ὁποίους θὰ ἀνεφέρετο βεβαίως ὁ λόγος, ἂν εἶχε γραφῇ ὑπὸ τοῦ Ἀνδρέου — εἶναι κατὰ πολὺ μεταγενεστέρα τοῦ Ἀνδρέου⁵. Ἐπιπλέον ὁ «Κανὼν» τοῦ Ἰωσήφ, ὁ συνοδεύων τὸν Ἀκάθιστον Ὑμνον, ἔχει γραφῇ κατὰ τὸν 9. αἰῶνα καὶ εἶναι πολὺ πιθανώτερον ὅτι ὁ συγγραφεὺς τοῦ λόγου ἐδανείσθη φράσεις ἀπὸ τὸν «Κανόνα» παρὰ τὸ ἀντίστροφον,

Κατὰ ταῦτα ὁ λόγος δὲν ἐγράφη ὑπὸ τοῦ Ἀνδρέου. Τοῦτο νομίζω ὅτι ἐνισχύεται καὶ ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι δὲν διεσώθη εἰς χειρόγραφα παλαιότερα τῆς ἐποχῆς τοῦ αὐτοκράτορος Θεοδώρου Δούκα τοῦ Λασκάρεως (1245-1258). Ὅτι δὲ πράγματι ἐγράφη ὑπὸ τοῦ ὧς ἄνω αὐτοκράτορος δὲν ὑπάρχει δυσκολία νὰ τὸ δεχθῶμεν, διότι ὁ Θεόδωρος Λάσκαρης εἶναι καὶ ὁ συγγραφεὺς τοῦ «Παρακλητικοῦ Κανόνος» εἰς τὴν Θεοτόκον, τὸ δὲ ὕφος τοῦ λόγου εἰς τὴν Θεοτόκον ἔχει πολλὰ τὰ κοινὰ μὲ τὸν τέταρτον λόγον του «περὶ θεωνουμίας»⁶. Τὸ μόνον τὸ ὁποῖον μένει ἀνεξήγητον εἶναι πῶς ὁ κωδικογράφος τοῦ Baroccianus gr. 197 Γαλακτίων Μαδαράκης, ὁ ἄλλως τύσον προσεκτικὸς καὶ τόσα ἐνδιαφέροντα κείμενα συγκεντρώσας εἰς τὸν κώδικά του⁷, ἐργαζόμενος περὶ τὰ μέσα τοῦ 14. αἰῶνος εἰς αὐτὴν τὴν Κωνσταντινούπολιν, περιέπεσεν εἰς τὸ λάθος νὰ ἀποδώσῃ εἰς τὸν Ἀνδρέαν Κρήτης ἔργον τοῦ Θεοδώρου Λασκάρεως.

Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ τῆς γενομένης ἐνταῦθα συσχέτισεως τοῦ Ἀνδρέου Κρήτης μὲ ἐγκώμια εἰς τὴν Θεοτόκον δεόν νὰ σημειωθῇ ὅτι

⁴) Τὸ θέμα ἐξετάζεται διεξοδικῶς εἰς Vasiliev A., The russian attack on Constantinople in 860 (Cambridge Mass. 1946), ἰδίως σ. 6-13, 103-105, 176 καὶ 187. Οἱ Ρῶσοι ὑπὸ τὸ ὄνομα Ρῶς ἀναφέρονται διὰ πρώτην φοράν εἰς τὰς σχετικὰς μὲ τὴν ρωσικὴν ἐπίθεσιν κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὁμιλίας τοῦ Φωτίου.

⁵) Vasiliev A., La Russie primitive et Byzance, εἰς «Orient et Byzance» IV (Paris 1930), 14.

⁶) Migne, PG, 140, 763-770. Καὶ τὰ δύο κείμενα δὲν ἀποτελοῦνται παρὰ ἀπὸ συλλογὴν ἐπιθέτων καὶ χαρακτηρισμῶν.

⁷) Περιγραφὴ εἰς Cox e, Catalogi κτλ.

ὑπὸ τὸ ὄνομά του ἔχουν ἐκδοθῇ εἰς Migne ὁκτὼ λόγοι⁸ περὶ τῆς Θεοτόκου, εἰς δὲ τὸν κώδικα Laudiensis graecus 81 φέρονται ἀνέκδοτοι καὶ ἄλλοι⁹. Ἐπίσης καὶ κανόνες του περὶ τῆς Θεοτόκου ἄλλοι ἐδημοσιεύθησαν καὶ ἄλλοι παραμένουν ἀνέκδοτοι¹⁰. Ὁ Παπαδόπουλος Κεραμεὺς συνεκέντρωσε πολλὰ χωρία ἰδίως ἐκ «Θεοτοκίων» τοῦ Ἀνδρέου Κρήτης ἔχοντα μεγίστην ὁμοιότητα μὲ ἀντίστοιχα χωρία τοῦ Ἀκαθίστου Ὑμνου¹¹.

Λόγω τῇ ἐξαιρετικῇ σημασίᾳ τὴν ὁποίαν ἔχει τὸ οὔτω τεθὲν θέμα δὲν θὰ ἦτο ἄσκοπον νὰ παρατηρηθῇ ὅτι ἀντίστοιχοι ὁμοιότητες εὐρίσκονται καὶ εἰς τοὺς περὶ τῆς Θεοτόκου λόγους τοῦ Ἀνδρέου. Οἱ λόγοι του «εἰς τὴν ἁγίαν γέννησιν» Δ',¹² καὶ «εἰς τὸν Ἐθαγγελισμόν» Ε',¹³ παρουσιάζουν μεγάλας ὁμοιότητας καὶ μὲ τὸν Ἀκαθίστον Ὑμνον καὶ ἐπὶ πλέον μὲ τὸν Κανόνα τοῦ Ἰωσήφ¹⁴. Αὐτὴ αὕτη ἄλλωστε ἡ τεχνικὴ τοῦ πρώτου μέρους τοῦ Ἀκαθίστου Ὑμνου, ἡ προσφώνησις τοῦ Ἀγγέλου, ἡ ἀπάντησις τῆς Θεοτόκου, ἡ ἀνταπάντησις τοῦ Ἀγγέλου καὶ οἱ δισταγμοὶ τοῦ Ἰωσήφ εἶναι καὶ ἡ τεχνικὴ τοῦ δευ-

⁸) M i g n e, PG, 97, 805-913 καὶ 1045-1092.

⁹) Περὶ τοῦ κώδικος πρβλ. C o x e H., Catalogi manuscriptorum bibliothecae Bodleianae I, 1863, 563 κ.έ. καὶ «Κρητικά Χρονικά» ἐνθ' ἀν. σημ. 45. Τὴν ἐξαιρετικὴν ἀπὸ δογματικῆς καὶ ἱστορικῆς ἀπόψεως σημασίαν τῶν ἐκδεδομένων λόγων τοῦ Ἀνδρέου εἰς τὴν Θεοτόκον τὴν ἀνέπτυξαν πολλοὶ εἰδικοὶ θεολόγοι. Πρβλ. ἰδίως C a r l i L., La morte e l'assunzione di Maria Santissima nelle omelie greche dei secoli VII-VIII (Roma 1941) 59-76, J u g i e M., La mort et l'assomption de la Sainte Vierge (Studi e testi 114, Roma 1944) 234-245 καὶ F a l l e r P. O., De priorum saeculorum silentio circa assumptionem B. Mariae Virginis (Romae 1946) 9-18. Ὁ C a r l i, ἐνθ' ἀν. 63, συνδέει τοὺς λόγους τοῦ Ἀνδρέου εἰς τὴν Κοίμησιν τῆς Θεοτόκου μὲ ἰδιαιτέρας συνθήκας τῆς τότε θρησκευτικῆς ζωῆς εἰς Κρήτην.

Τὴν γνωριμίαν μου μὲ τὴν βιβλιογραφίαν αὐτὴν τὴν ὀφείλω εἰς τὸν κ. Milton A n a s t o s, καθηγητὴν τῆς Βυζαντινῆς Θεολογίας εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Harvard, πρὸς τὸν ὁποῖον ἐκφράζω καὶ ἀπὸ ἐδῶ τὰς εὐχαριστίας μου.

¹⁰) Σοφρονίου Εὐστρατιάδου, «Νέα Σιών» 27, 1935, 18 κ.έξ. καὶ M i g n e, PG, 97, 1316 κ.έ.

¹¹) Π α π α δ ο π ο ὕ λ ο υ Κ ε ρ α μ έ ω ς Α., Ὁ Ἀκαθίστος Ὑμνος, οἱ Ρῶς καὶ ὁ πατριάρχης Φώτιος (Ἀθῆναι 1903), 50-54.

¹²) M i g n e, PG, 97, 861-881.

¹³) M i g n e, ἐνθ' ἀν., 881-913.

¹⁴) Πρβλ. μερικὰς σποραδικὰς ἐκφράσεις: «Χαῖρε τῆς χαρᾶς τὸ προοίμιον καὶ τῆς ἀρεᾶς τὸ συμπέρασμα», «νεφέλη ὀλόφωτε», «ἀσάλευτος πύργος», «τὸ πάντων προφητῶν καὶ πατριαρχῶν ἐγκαλλώπισμα». Τὰ χωρία εἶναι πολυάριθμα καὶ εἰς τοὺς ἐκδεδομένους καὶ εἰς τοὺς ἀνεκδότους λόγους τοῦ Ἀνδρέου.

τέρου μέρους τοῦ Ε' λόγου τοῦ Ἀνδρέου¹⁵. Χαρακτηριστικὸν δὲ διὰ τὴν ἀντίληψιν τῆς Θεοτοκίου ὡς «Υπερμάχου Στρατηγοῦ» εἶναι τὸ ἀκόλουθον ἐκ τοῦ εἰς Λάζαρον κανόνος τοῦ Θεοτοκίου τοῦ Ἀνδρέου : «Τὴν πόλιν σου φύλαττε, θεογεννητορ ἄχραντε· ἐν σοὶ γὰρ αὕτη πιστῶς βασιλεύουσα, ἐν σοὶ καὶ κρατύνεται· καὶ διὰ σοῦ νικῶσα, τροποῦται πάντα πειρασμὸν καὶ σκυλεύει πολεμίους καὶ διέπει τὸ ὑπῆκοον»¹⁶.

Αἱ διαπιστώσεις αὗται ἔχουν ὥς σκοπὸν νὰ δείξουν ὅτι πλὴν τῶν Θεοτοκίων τοῦ Ἀνδρέου καὶ οἱ λόγοι του ἐπίσης ἔχουν ὁμοιότητας πολὺς μὲ τὸν Ἀκάθιστον Ὑμνον καὶ ὅτι πλέον ὁ «Κανὼν» τοῦ Ἰωσήφ δὲν εἶναι ἐντελῶς πρωτότυπον ἔργον, ἀλλ' ἐν πολλοῖς στηρίζεται εἰς ὑλικὸν εὗρισκόμενον καὶ εἰς τοὺς λόγους τοῦ Ἀνδρέου. Σημειωτέον πάντως ὅτι αἱ ὁμοιότητες αὗται δὲν σημαίνουν κατ' ἀνάγκην καὶ ἄμεσον ἐξάρτησιν, διότι εἶναι εἰς τὸ πνεῦμα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ὑμνογραφίας καὶ ρητορικῆς νὰ χρησιμοποιοῖ «κοινούς τόπους» ὑπὸ νέαν ἐκάστοτε μορφήν. Εἰς τὴν προκειμένην δὲ περιπτώσιν ἡ κοινότης τῶν χαρακτηρισμῶν δέον νὰ ἀναχθῇ εἰς τὴν κοινὴν πηγὴν ὧλων, τὴν Παλαιὰν Διαθήκην. Διὰ τὴν κατανόησιν ὅμως τοῦ ὕφους τοῦ Ἀνδρέου, τοῦ ἀναμφισβητήτως ἐνὸς ἐκ τῶν μεγαλυτέρων ρητόρων τῆς Ὁρθοδοξίας, εἶναι ἀνάγκη νὰ γνωρίζωμεν καὶ ὅσα ἔλαβεν ἐκ τῶν προγενεστέρων του καὶ ὅσα ὁ ἴδιος ἔδωκεν εἰς τοὺς μεταγενεστέρους.

6.

Η ΓΟΡΤΥΝΑ ΚΑΙ Ο ΜΙΧΑΗΛ ΑΠΟΣΤΟΛΗΣ

Εἰς Vogel. Gardhausen¹ ἡ Γόρτυνα ὡς κέντρον κωδικογραφίας ἀντιπροσωπεύεται ἅπαξ μόνον, διὰ τοῦ ἐκ Σπάρτης καταγομένου Λημητρίου Τριβώλη, ἀντιγράψαντος ἐκεῖ τὸν κώδικα Monacensis 449, περιέχοντα τὰς «Ἐννεάδας» τοῦ Πλωτίνου καὶ ἀποτελοῦντα σήμερον ἕναν ἀπὸ τοὺς σπουδαιότερους φορεῖς τῆς παραδόσεως τοῦ κειμένου αὐτοῦ². Εἰς τὴν Γόρτυνα ὅμως ἦτο καὶ ἡ κατοικία τοῦ Μιχαὴλ Ἀποστόλου, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴν ἐπιγραφὴν ἐνὸς φυλλαδίου του :

¹⁵) M i g n e, ἐνθ' ἀν., 893 κ.έ.

¹⁶) M i g n e, ἐνθ' ἀν. 1385.

¹) Die griechische Schreibern des Mittelalters und der Renaissance, Leipzig 1909, 105.

²) H e n r y P., Études Plotiniennes, II Les manuscrits des Ennéades, Brussels 1941, 206-210. Τὸ βιβλιογραφικὸν σημεῖωμα ἔχει ὡς ἐξῆς : «Ἡ βίβλος ἥδε ἐγράφη διὰ τῆς ἐμῆς χειρὸς Δημητρίου Τριβόλου Πελοποννησίου ἐκ Σπάρτης διατρίβοντος ἐν πόλει Κρήτης Γορτύνῃ μετὰ τὴν τῆς ἐμῆς πατρίδος ἄλωσιν ἐν ἔτει 578».